

ویروس کرونا (کووید ۱۹) برای اولین بار در دسامبر ۲۰۱۹ در شهر ووهان استان هوبئی کشور چین شناسایی و به واسطه قابلیت بالای انتقال، در مدت کوتاهی توانست به یک بیماری همه‌گیر در جهان تبدیل گشته و در حال حاضر تمامی کشورها و سرزمین‌های این کره خاکی را به خود آلوده ساخته است. هرچند پیامدهای اولیه شیوع این بیماری پیش از ورود به ایران نیز پیش بینی شده بود اما پس از تأیید رسمی ورود کرونا به ایران در آخرین روزهای بهمن‌ماه از سوی وزارت بهداشت، تأثیرات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، روانی و... این بیماری بیش از پیش نمایان شده است. اگر چه این پدیده پیامدهای طولانی مدتی نیز خواهد داشت که با گذشت زمان آشکار خواهد شد.

مسئولان داخلی، نخست با بی‌اعتنایی و یا کم اهمیت جلوه دادن موضوع تلاش کردند بر التهاب پیش آمده در جامعه غلبه کرده اما پس از رشد ناگهانی و تصاعدی تعداد بیماران در کشور به ناچار با اعلام وضعیت بحرانی تلاش کردند با اجرای اقداماتی از جمله محدودیت‌های رفت و آمد، تعطیلی برخی از مراکز و سازمان‌ها، کاهش زمان حضور کارمندان و شاغلان در محیط‌های کاری، تعطیلی مراکز آموزشی و... بحران پیش آمده را تحت کنترل درآورند.

آنچه در طول مدت سپری شده از زمان شیوع این بیماری قابل مشاهده است، توسعه نیافته بودن حوزه بهداشت و پیشگیری نسبت به نظام سلامت کشور

است. به این معنا که هرچند سرانه‌های بهداشتی (پزشک، تخت بیمارستانی، دستگاه‌ها و وسایل درمانی و...) نسبت به بسیاری از کشورهای در حال توسعه جهان در وضع نسبتاً مناسبی است، اما شبکه درمانی به ویژه در حوزه بهداشت و مسائل مربوط به پیشگیری از چابکی و توانمندی لازم برخوردار نیست.

علاوه بر این، نگاه تک‌بعدی و نگرستن به این موضوع تنها از بعد پزشکی و تقلیل آن به سطحی خرد و تأکید صرف بر رعایت اصول بهداشتی (شاهدی بر این مدعا، تعلل و تأخیر در ایجاد کمیته اجتماعی - انتظامی در ستاد ملی مبارزه با کرونا و تصمیم‌های غالباً انتظامی در این کمیته است)، دلیل مهمی بوده است تا این بیماری با شدت و سرعت بیشتری گسترش یابد. ابعاد اجتماعی پدیده کرونا انکارناپذیر است، زیرا در شبکه‌ای از روابط اجتماعی ظهور و بروز و گسترش یافته است. بر همین اساس مدیریت پیامدهای حاصل از آن نیز ماهیتی اجتماعی دارد. از سوی دیگر عملکرد نامناسب نهادهای رسمی در بحران‌های فراوان پیش آمده در سال ۱۳۹۸ همچون زلزله کرمانشاه، سیل‌های روزهای نخست سال، اعتراض‌های آبان ماه، سقوط هواپیمای اوکراینی و... موجب شد که در بحران فعلی نیز شهروندان با نگاهی توأم با شک و تردید به آمارها و اقدامات اجرا شده از سوی دولت و نهادهای رسمی بنگرند. تا جایی که برخی از مطالعات انجام شده در این دوره نشان از آن دارد که حدود دو سوم شهروندان از عملکرد دولت و نهادهای دولتی ناراضی و به همین میزان (۶۶ درصد) نیز به آمارهای ارائه شده از مراجع رسمی بی‌اعتماد هستند.

همچنین انتشار اخباری از انجام برخی اقدامات از سوی نهادهای حاکمیتی در شبکه‌های مجازی (چون برگزاری مراسم تشییع پیکر یکی از جانبازان والامقام جنگ در ایام اوج‌گیری بیماری و یا مقاومت برای بسته شدن اماکن مذهبی و زیارتی و...) که آشکارا در تناقض با اطلاعیه‌های صادر شده از سوی ستاد ملی مبارزه با کرونا بوده است نیز بر بی‌اعتمادی و سوء ظن شهروندان تأثیرگذار بوده و در ادامه منجر به برخی از نافرمانی‌های مدنی از سوی آن‌ها شده است.

بحران بی‌اعتمادی زمانی بیش از پیش خود را نشان می‌دهد که نیمی از افراد جامعه^۲ ترجیح می‌دهند اخبار مربوط به کرونا را از

۱- مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (اسفند ۱۳۹۸). نظرسنجی از مردم تهران در مورد کرونا (موج اول و دوم)؛ محمد فاضلی (اسفند ۱۳۹۸). پژوهشی سریع درباره ابعاد اجتماعی بحران کرونا (۱۳۹۸/۱۲/۷).

۲- مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (اسفند ۱۳۹۸). نظرسنجی از مردم تهران در مورد اپیدمی کرونا (موج اول و دوم).

شبکه‌های اجتماعی مجازی و شبکه‌های ماهواره‌ای دریافت کنند. در نبود اعتماد اجتماعی در بین شهروندان، انتظار وجود همبستگی و به دنبال آن مشارکت اجتماعی برای مقابله با گسترش این بیماری نیز چندان پدیده مورد انتظاری نخواهد بود. آگاهی، اعتماد، همبستگی و مشارکت (با وجود تعاملات چندبعدی) در پیوندی متوالی و خطی می‌توانند سرمایه اجتماعی را در جامعه ایجاد و از این طریق با اقدامات اجتماعی (چون اجرای خودخواسته قرنطینه خانگی، مشارکت در طرح غربالگری، مشارکت در چالش‌ها و اقدامات داوطلبانه برای مهار شیوع بیماری، همیاری و همکاری با افراد نیازمند و...) به کاهش شیوع این بیماری کمک نمایند.

پرداختن به پدیده شیوع کرونا، ماهیتی بین رشته‌ای داشته و به همین دلیل نیازمند نگاهی همه‌جانبه و توأمان در بخش‌های مختلف است. بنابراین هر یک از گروه‌های اجتماعی همچون پزشکان، پرستاران، جامعه‌شناسان، روان‌شناسان، خبرنگاران و... باید نقشی در این نظم ارگانیک داشته و از این طریق نخست به شناسایی ابعاد مختلف پرداخته و در ادامه تلاش کنند تا به کاهش پیامدهای ناشی از شیوع این بیماری کمک نمایند. پیوستگی و همه‌جانبه بودن این پدیده را می‌توان به‌طور مثال در پیش‌بینی رشد اقتصادی منفی برای سال ۱۳۹۹ و کاهش سطح اشتغال در کشور و برآوردی حدود پنج میلیون نفری از مشاغل آسیب‌پذیر به دلیل شیوع کرونا^۱ مشاهده نمود. آسیب‌دیدن این تعداد افراد (۴/۸۰۰/۰۰۰ نفر) با بعد تقریبی ۳ نفر برای هر خانوار نشان از آن دارد که به‌طور مستقیم شیوع این بیماری بر ۱۵ میلیون نفر تأثیر خواهد داشت (فعالان حوزه حمل و نقل، تأمین جا، غذا و پوشاک و...).

بیکاری این تعداد از شاغلان کشور (با نرخ بیکاری ۱۰/۶ برای پاییز سال ۱۳۹۸) روزهای سختی در سال ۱۳۹۹ را برای مردم و دولت رقم خواهد زد. در حال حاضر بخش دولتی ۹۵۸ میلیارد ریال، دولت به‌طور مستقیم ۷۳۱ میلیارد ریال و شرکت‌ها و مؤسسات دولتی نیز ۲۲۷ هزار میلیارد ریال به بانک مرکزی بدهی دارند که اگر برخی از هزینه‌های تحمیل شده در روزهای گذشته همچون هزینه‌های درمان بیماران مبتلا به کرونا، کاهش درآمدهای مالیاتی در سال ۱۳۹۹، افزایش مصرف آب و برق و اینترنت توسط شهروندان، از بین رفتن فرصت ایجاد شده برای حوزه گردشگری با حذف روایید برای گردشگران چینی و برآورد ۳۸ برابر شدن آن‌ها طی ۵ سال

۱- وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی (اسفند ۱۳۹۸). درآمدی بر آثار شیوع ویروس کرونا بر اقتصاد ایران.

و...^۱ را برآن بیفزاییم شرایط به‌مراتب دشوارتر خواهد بود. البته این مسائل یک جنبه از پیامدهای شیوع ویروس کرونا است. وجه دیگر آن پیامدهای سطح کلان این همه‌گیری است. کاهش فروش نفت ایران به عنوان یکی از اصلی‌ترین منابع درآمدی به دلیل تحریم در این دوران با کاهش بیشتری نیز مواجه شده است. از جمله دلایل آن کاهش تولید کالا در سطح جهانی و به دنبال آن کاهش درخواست نفت است. این مهم زمانی پررنگ‌تر می‌شود که کشور چین به عنوان شریک تجاری نخست ایران و خریدار اصلی نفت ایران در کانون بحران کرونا قرار داشته و این موضوع بر حجم خرید نفت و همین‌طور واردات و صادرات سایر کالاهای اساسی بین دو کشور نیز تأثیرگذار است. از سوی دیگر با بسته شدن مرزهای زمینی بین ایران و کشورهای همسایه نیز بسیاری از مبادلات اقتصادی از بین رفته و یا کاهش چشمگیری داشته است که این عوامل نیز علاوه بر تأثیرات کوتاه‌مدت در درازمدت و با کاهش درآمدهای دولت می‌تواند منجر به بیکاری وسیع‌تری در جامعه شده و بیکاری پیش‌آمده و بحران‌های مالی برای بنگاه‌های اقتصادی می‌تواند پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و... فراوان دیگری را در پی داشته باشد.

تغییرات پیش‌آمده در بازارهای اقتصادی بین‌المللی همچون طلا، بورس و... نیز از جمله پیامدهای بین‌المللی این بحران و به دنبال آن تأثیراتی است که بر این بازارها به علاوه بازار مسکن و ارز در ایران خواهد داشت. علاوه بر این مسائل شکل‌گیری نظام روابط بین‌الملل به شکلی نوین و در دوران پسا‌کرونا با توجه به برخی مشکلات سیاسی ایجادشده بین آمریکا و کشورهای اروپایی و همچنین در داخل اتحادیه‌ی اروپا می‌تواند با هوشیاری سیاست‌مداران ایرانی به عنوان فرصتی برای تغییر معادلات بین‌المللی مورد استفاده قرار گیرد.

پیچیدگی و در هم تنیدگی پدیده‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و... در جامعه لزوم بررسی همه‌جانبه و کلان به مسائل پیش‌آمده در شرایط فعلی را نشان داده و از همین روی مرکز ارزیابی تأثیرات اجتماعی جهاد دانشگاهی در این شماره از فصلنامه در قالب ویژه‌نامه‌ای تلاش نموده است با بهره‌گیری از نظرات متخصصان حوزه‌های مختلف علوم انسانی و مطالعات اجتماعی به بررسی برخی از آثار و پیامدهای شیوع این بیماری بر نظام جهانی و مهمتر از آن بر نظام اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و... ایران بپردازد.

۱- همان: ۷۶.

در پایان، بیان چند نکته در خصوص انتشار این شماره از فصلنامه ضروری به نظر می‌رسد: نخست آنکه غالب مقالات منتشر شده در این ویژه‌نامه در روزهای پایانی فروردین ماه سال ۱۳۹۹ تدوین شده است. باتوجه به متغیر بودن اعداد، ارقام و حتی تاثیرات این بیماری بر حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... نگارش مطلبی در این خصوص نیازمند به‌روز کردن داده‌ها و اطلاعات به شکلی متوالی بوده که به ناچار برای انتشار نشریه، این اقدام امکان‌پذیر نبوده و پایان فروردین زمانی بوده است که، نویسندگان محترم مقالات دست به توقف به روزرسانی داده‌های خود نموده‌اند. این موضوع ممکن است در توصیف شرایط موجود در برخی از مقالات نمایان باشد که موضوعی است اجتناب‌ناپذیر.

نکته‌ی دوم، ارتباط فصلنامه با موضوع انتخاب شده برای این ویژه‌نامه است. هرچند ارزیابی تاثیرات اجتماعی به‌طور خاص برای برآورد پیامدهای یک سیاست، برنامه، طرح و یا پروژه‌ای از پیش طراحی شده مورد استفاده قرار می‌گیرد، اما از آن جهت که فرآیند، روش‌ها و فنون مورد استفاده در این حوزه مطالعاتی می‌تواند به شناسایی و برآورد پیامدهای پدیده‌هایی همچون ویروس کرونا نیز بپردازد و می‌توان با بهره‌گیری از این دانش به ترسیم جامعه‌پسا‌کرونايي اقدام نمود، مسئولان فصلنامه تصمیم بر انتشار این شماره از نشریه در این بازه زمانی نمودند.

علاوه بر این دو نکته، ایفای نقش و انجام مسئولیت اجتماعی توسط پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی به عنوان یکی از مراکز پژوهشی که در تلاش است در مورد مسائل روز جامعه منفعّل نبوده و فعالیت‌هایی پژوهشی و آموزشی را انجام دهد، موجب شد تصمیم بر انتشار این ویژه‌نامه گرفته و با همکاری شبانه‌روزی نویسندگان، داوران و همکاران اداری و امور نشریات، این شماره در زمانی اندک منتشر گردد، که بر خود لازم می‌دانم از همراهی و همکاری تمامی این دوستان سپاسگزاری کرده و امیدوار باشم مطالب ارائه شده در این ویژه‌نامه بتواند به برنامه‌ریزی‌های آتی در کشور برای کاهش پیامدهای منفی همه‌گیری این ویروس کمک نموده، و از سویی دیگر بر افزایش دانش عمومی جامعه در خصوص تاثیرات و پیامدهای شیوع این بیماری بر عرصه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و... نیز تاثیرگذار باشد.

هادی برغم‌دی
اردیبهشت ۱۳۹۹